

Karl Marks

Kapital (fragmenti)

I tom: **Proces proizvodnje kapitala**

- prvi odeljak: **Roba i novac**

- - glava prva: **Roba**

1. Dva činioca robe: upotrebna vrednost i vrednost
2. Dvojaki karakter rada predstavljenog u robama

- drugi odeljak: **Pretvaranje novca u kapital**
- - glava četvrta: **Pretvaranje novca u kapital**

1. Opšta formula

- četvrti odeljak: **Proizvođenje relativnog viška vrednosti**

- - glava dvanaesta: **Podela rada i manufaktura**

1. Dvojako poreklo manufakture

- sedmi odeljak: **Proces akumulacije kapitala**

- - glava dvadesetčetvrta: **Takozvana prvobitna akumulacija**

1) Tajna prvobitne akumulacije

Dva činioca robe: upotrebna vrednost i vrednost (supstancija vrednosti i veličina vrednosti)

Bogatstvo društava u kojima vlada kapitalistički način proizvodnje ispoljava se kao ogromna zbirka roba, pojedinačna roba kao njegov osnovni oblik. Zbog toga će naše istraživanje početi analizom robe.

Roba je pre svega spoljašnji predmet, stvar koja svojim svojstvima zadovoljava ljudske potrebe ma koje vrste. Svejedno je kakve su prirode ove potrebe, npr. potiču li iz stomaka ili iz fantazije. Tu se ne postavlja ni pitanje kako stvar zadovoljava potrebu ljudi, da li neposredno, kao sredstvo za život, tj. kao predmet potrošnje, ili posredno, kao sredstvo za proizvodnju.

Svaka korisna stvar, kao železo, hartija, itd., može se posmatrati s dve tačke gledišta: po kvalitetu i po kvantitetu. Svaka takva stvar celina je mnogih svojstava, te se može iskorišćavati sa raznih strana. Otkrivati te razne korisne strane, a time i raznolike načine za upotrebljavanje stvari, istorijski je čin. Tako je i sa pronalaženjem društvenih mera za kvantitet korisnih stvari. Različnost robnih mera potiče iz različite prirode predmeta koje treba meriti, a delom iz sporazuma.

Korisnost neke stvari čini tu stvar upotrebnom vrednošću. Ali, ta korisnost ne lebdi u vazduhu. Uslovljena svojstvima samog robnog tela, ona bez njega ne postoji. Zbog toga je samo robno telo, kao železo, pšenica, dijamant, itd., upotrebna vrednost ili dobro. Ovaj karakter stvari ne zavisi od toga da li prisvajanje njenih upotrebni svojstava staje čoveka mnogo ili malo rada. Kad posmatramo upotrebne vrednosti, vazda pretpostavljamo njihovu kvantitativnu određenost, kao: tuce časovnika, aršin platna, tona železa, itd. Upotrebne vrednosti roba čine građu posebne naučne grane - poznavanja robe. Upotrebna vrednost ostvaruje se samo upotrebom ili trošenjem. Upotrebne vrednosti čine materijalnu sadržinu bogatstva ma kakav mu bio društveni oblik. U društvenom obliku koji mi imamo da istražimo one se ispoljavaju i kao materijalni nosioci razmenske vrednosti.

Razmenska vrednost ispoljava se pre svega kao kvantitativni odnos, kao srazmera u kojoj se upotrebne vrednosti jedne vrste razmenjuju za upotrebne vrednosti druge vrste, a to je odnos koji se stalno menja sa vremenom i mestom. Otud razmenska vrednost izgleda nešto slučajno i čisto relativno, nekakva robi unutrašnja, imanentna razmenska vrednost (valeur intrinseque), izgleda, dakle contradictio in adjecto. Razmotrimo stvar bliže.

Neka roba, npr. 1 kvarter pšenice, razmenjuje se za x masti za obuću, ili za y svile, ili za z zlata itd., jednom reči za druge robe u najrazličitijim srazmerama. Pšenica ima, dakle, raznolike razmenske vrednosti, a ne samo jednu jedinu. Ali pošto x masti za obuću, a isto tako y svile, isto tako z zlata itd. jesu razmenska vrednost jednog kvartera pšenice, to i x masti za obuću, y svile, z zlata itd., moraju biti među sobom razmenljive ili po veličini jednake razmenske vrednosti. Iz ovoga izlazi prvo: važeće razmenske vrednosti jedne iste robe izražavaju nešto jednako. A drugo: razmenska vrednost može uopšte biti samo način izražavanja, "pojavnii oblik" neke sadržine koja se od nje daje razlikovati.

Uzmimo zatim dve robe, npr. pšenicu i železo. Ma u kom se odnosu vršila njihova razmena, on se uvek može prikazati jednačinom u kojoj se data količina pšenice izjednačuje s nekom količinom železa; npr. 1 kvarter pšenice = a centi železa. Šta nam ova jednačina kazuje? Da u dvema različitim stvarima, u 1 kvarteru pšenice kao i u a centi železa, postoji nešto zajedničko iste veličine. A to znači da su obe jednake nečem trećem što samo sobom nije ni jedno ni drugo. Mora, dakle, biti moguće da se i jedno i drugo, ukoliko su razmenske vrednosti, svede na to treće.

Ilustrovaćemo ovo jednim prostim primerom iz geometrije. Da bi se odredile i uporedile površine svih pravolinijskih likova, rastavljaju se ovi na trouglove. Sam trougao svodi se na izraz koji je sasvim različan od njegovog vidljiva lika - na polovinu proizvoda njegove osnove i visine. Isto tako se razmenske vrednosti roba imaju svesti na nešto zajedničko, od čega one predstavljaju veću ili manju količinu.

To zajedničko ne može da bude neko geometrijsko, fizičko, hemijsko ili neko drugo prirodno svojstvo roba. Uopšte, njihove telesne osobine dolaze u obzir samo ukoliko ih čine upotrebljivima, dakle upotrebni vrednostima. Ali, sa druge strane, baš je apstrahovanje od njihovih upotrebni vrednosti ono što očigledno karakteriše odnos razmene roba. U okviru njega valja jedna upotrebna vrednost tačno koliko i svaka druga, samo ako je ima u pravoj srazmeri. Ili, kako veli stari Barbon: "*Ova vrsta robe dobra je*

koliko i ona ako joj je razmenska vrednost iste veličine. Niti postoji razlika, niti ima mogućnosti da se razlikuju stvari koje imaju razmensku vrednost jednake veličine."

Kao upotrebne vrednosti robe su u prvom redu različenog kvaliteta, a kao razmenske vrednosti mogu biti jedino različenog kvantiteta, prema tome ne sadrže ni atoma upotrebne vrednosti.

Ako sad ostavimo po strani upotrebnu vrednost robnih tela, onda im ostaje još samo jedno svojstvo: da su proizvodi rada. Ali nam se i proizvod rada već u ruci izmenio. Apstrahujemo li njegovu upotrebnu vrednost, mi smo apstrahovali i njegove telesne sastavne delove i oblike koji ga čine upotrebnom vrednošću. Sad on više nije ni sto, ni kuća, ni pređa ni ikoja druga korisna stvar. Sva njegova čulna svojstva izgubila su se. Sad on više nije ni proizvod stolarskog, ni građevinarskog, ni prelačkog ni ikojeg drugog određenog proizvodnog rada. Iščezne li korisni karakter proizvoda rada, iščeznuo je i korisni karakter radova koje oni predstavljaju, izgubili su se, dakle, i različiti konkretni oblici tih radova, ne razlikuju se više, već su svi skupa svedeni na jednak ljudski rad, na apstraktni ljudski rad.

Da vidimo sad šta je ostalo od proizvoda rada. Jedino što je od njih preostalo jeste ista avetinjska predmetnost, prosta grušavina bezrazličnog ljudskog rada, tj. utroška ljudske radne snage bez obzira na oblik njenog trošenja. Te stvari predstavljaju još samo to da je na njihovo proizvođenje utrošena ljudska radna snaga, da je u njima nagomilan ljudski rad. Kao kristali ove društvene supstancije, koja im je zajednička, one su vrednosti - robne vrednosti.

U samom odnosu razmene javila nam se razmenska vrednost roba kao nešto potpuno nezavisno od njihovih upotrebni vrednosti. Ako sad stvarno apstrahujemo upotrebnu vrednost proizvoda rada, dobićemo njihovu vrednost kako smo je maločas odredili. Prema tome, ono zajedničko što se pokazuje u odnosu razmene ili u razmenskoj vrednosti robe jeste njena vrednost. Dalji tok istraživanja vratiće nas na razmensku vrednost kao na nužni način izražavanja, odnosno pojavni oblik robne vrednosti, koju najpre ipak moramo posmatrati nezavisno od tog oblika.

Neka upotrebna vrednost ili dobro ima, dakle, vrednost samo zato što je u njoj (odnosno u njemu) opredmećen ili materijalizovan apstraktni ljudski rad. Pa kako da se meri veličina njene (odnosno njegove) vrednosti? Količinom "supstancije koja stvara vrednost" a koja se sadrži u njoj (odnosno njemu) - količinom rada. Sama količina rada meri se njegovim vremenskim trajanjem, a radno vreme opet ima svoje merilo u određenim delovima vremena, kao što su čas, dan itd.

Pošto količina rada utrošenog za vreme proizvođenja neke robe određuje njenu vrednost, mogli bi izgledati da roba nekog proizvođača ima utoliko veću vrednost ukoliko je on lenji i neumešniji, jer mu je zbog toga potrebno više vremena za njenu izradu. Ali rad koji sačinjava supstanciju vrednosti jednak je ljudski rad, utrošak je iste ljudske radne snage. Ukupna društvena radna snaga koja se ispoljava u vrednostima robnog sveta važi ovde kao jedna ista ljudska radna snaga, iako se sastoji iz nebrojenih individualnih radnih

snaga. Svaka od ovih individualnih radnih snaga ista je ljudska radna snaga kao i svaka druga ukoliko ima karakter jedne društvene prosečne radne snage, ukoliko deluje kao takva društvena prosečna radna snaga, pa, dakle, i ukoliko joj za proizvođenje izvesne robe treba samo prosečno, potrebno, ili društveno potrebno radno vreme. Društveno potrebno radno vreme koje se iziskuje da bi se, uz postojeće društveno-normalne uslove proizvodnje i uz prosečni društveni stupanj umešnosti i intenzivnosti rada, izradila koja bilo upotrebna vrednost. Na primer, posle uvođenja pranog razboja u Engleskoj bilo je dovoljno možda upola manje rada nego ranije da se data količina pređe pretvori u tkaninu. Stvarno, engleskom ručnom tkaču trebalo je za ovo pretvaranje i sad isto onoliko radnog vremena koliko i ranije, samo što je sada proizvod njegovog individualnog radnog časa predstavljao tek polovinu društvenog radnog časa i pao je zbog toga na polovinu svoje ranije vrednosti.

Prema tome, veličinu vrednosti neke upotrebne vrednosti određuje samo količina društveno potrebnog rada ili radno vreme koje je društveno potrebno za njenu izradu. Pojedina roba važi ovde uopšte kao prosečni primerak svoje vrste. Robe koje sadrže podjednako velike količine rada, ili koje se mogu izraditi za isto radno vreme, imaju zbog toga i vrednost iste veličine. Vrednost jedne robe odnosi se prema vrednosti svake druge robe kao radno vreme potrebno za proizvodnju druge. "Kao vrednosti, sve su robe samo određene mere zgrušanog radnog vremena."

Zbog toga bi veličina vrednosti neke robe bila postojana, stalno jednaka, kad bi radno vreme potrebno za njeno proizvođenje ostalo stalno jednako. Ali se ovo poslednje menja sa svakom promenom u proizvodnoj snazi rada. Proizvodnu snagu rada određuju razne okolnosti, između ostalog prosečni stupanj umešnosti radnika, stupanj razvitka nauke i njezine tehnološke primenjivosti, društvena kombinacija procesa proizvodnje, obim i delotvornost sredstava za proizvodnju i prirodni uslovi. Na primer, ista količina rada predstaviće se pri povoljnoj žetvi u 8 bušela pšenice, pri nepovoljnoj samo u 4. Ista količina rada daje više metala u bogatim, manje u siromašnim rudnicima itd. Dijamanti se retko nalaze u Zemljinoj kori i stoga njihovo nalaženje staje prosečno mnogo radnog vremena. Iz ovoga izlazi da oni u malenom obimu predstavljaju mnogo rada. Jacob sumnja da je zlato ikad isplatilo svoju punu vrednost. Još više to važi za dijamante. Po Eschwegeu, ukupna osamdesetogodišnja eksploatacija brazilskih dijamantskih polja nije bila 1823. još dostigla cenu prosečnog proizvoda što su ga davale brazilske plantaže šećera i kafe za osamnaest meseci, mada je predstavljala mnogo više rada, dakle i više vrednosti. Da su rudnici bogatiji, ista bi se količina rada predstavila u više dijamanta i njihova vrednost bi pala. Uzmogne li se ugaj s malo rada pretvarati u dijamant, može njegova vrednost pasti ispod vrednosti cigle. Uopšte uzev: što je veća proizvodna snaga rada, to se manje radnog vremena zahteva za izradu nekog artikla, to je manja masa rada kristalisana u njemu, to je manja njegova vrednost. Dakle, veličina vrednosti neke robe menja se upravno prema količini, a obrnuto prema proizvodnoj snazi rada koji se u njoj ostvaruje.

Neka stvar može biti upotrebna vrednost, a da ne bude vrednost. To je onda kad se njena korist po ljude ne postiže radom. Takvi su vaduh, neobrađivano tlo, prirodne livade, drvo što divlje raste itd. Neka stvar može biti korisna i proizvod ljudskog rada, a da ne bude

roba. Ko svojim proizvodom zadovoljava sopstvenu potrebu, stvara, doduše, upotrebnu vrednost, ali ne i robu. Da bi proizvodio robu, mora proizvoditi ne samo upotrebnu vrednost, već upotrebnu vrednost za druge, društvenu upotrebnu vrednost. {I ne samo prosto za druge. U srednjem veku seljak je proizvodio žito za danak feudalnom gospodaru i žito za desetak popu. Ali ni žito za danak, ni žito za desetak nisu postali roba zato što su proizvođeni za druge. Da postane robom, proizvod se mora razmenom preneti na drugo lice kome će služiti kao upotrebna vrednost.} Naposljetku, nikakva stvar ne može da bude vrednost ako nije predmet za upotrebu. Bude li nekorisna, onda je nekoristan i rad sadržan u njoj, ne važi kao rad, pa stoga ne stvara ni vrednost.

Karl Marks, "Kapital", prvi tom

Dvojaki karakter rada predstavljenog u robama

U samom početku roba nam se pokazala kao nešto dvorodno, kao upotrebna vrednost i razmenska vrednost. Posle se pokazalo da i rad, ukoliko je izražen vrednošću, ne poseduje više ona ista obeležja koja mu pripadaju kao stvaraoocu upotrebni vrednosti. Ovu dvorodnu prirodu rada sadržanog u robi prvi sam ja kritički dokazao. Pošto je ova tačka stožer oko kojega se okreće razumevanje političke ekonomije, rasvetličemo je ovde izbliže.

Uzmimo dve robe, recimo 1 kaput i 10 aršina platna. Neka je vrednost prve robe dvaput veća od vrednosti druge, tako da ako je vrednost 10 aršina platna = B, kaput je = 2B.

Kaput je upotrebna vrednost koja zadovoljava naročitu potrebu. Da se izradi, potrebna je određena vrsta proizvodne delatnosti. Nju određuju njena svrha, način operisanja, predmet, sredstvo i rezultat. Rad čija se korisnost ovako predstavlja u upotrebnoj vrednosti njegova proizvoda ili u tome što je njegov proizvod upotrebna vrednost, nazvaćemo kratko i prosto korisnim radom. S te tačke gledišta posmatra se rad uvek u vezi s njegovim korisnim učinkom.

Kao što su kaput i platno kvalitativno različne upotrebne vrednosti, tako su kvalitativno različni i radovi preko kojih su oni došli do postojanja - krojenje i tkanje. Da te stvari nisu kvalitativno različne upotrebne vrednosti, a otud i proizvodi kvalitativno različnih korisnih radova, ne bi se uopšte mogle sučeliti kao robe. Kaput se ne razmenjuje za kaput, ista upotrebna vrednost ne razmenjuje se za istu upotrebnu vrednost.

U ukupnosti raznovrsnih upotrebni vrednosti ili robnih tela ispoljava se ukupnost isto toliko raznolikih korisnih radova, različnih po rodu, vrsti, porodici, podvrsti i varijetetu - društvena podela rada. Ona je uslov za postojanje robne proizvodnje, mada, obrnuto, robna proizvodnja nije uslov za postojanje društvene podele rada. U staro-indijskoj opštini rad je društveno podeljen, ali proizvodi ne postaju robama. Ili, uzmimo bliži primer: u svakoj je fabrici rad sistematski podeljen, ali se do ove podele ne dolazi time što bi radnici međusobno razmenjivali svoje individualne proizvode. Samo se proizvodi samostalnih i među sobom nezavisnih, privatnih radova sučeljavaju kao robe.

Prema tome, videli smo: u upotrebnoj vrednosti svake robe nalazi se određena svrsishodna proizvodna delatnost ili koristan rad. Upotrebne vrednosti ne mogu se sučeliti kao robe ako se u njima ne nalaze kvalitativno različni korisni radovi. U društvu čiji proizvodi po pravilu uzimaju oblik robe, tj. u društvu proizvođača roba, razvija se ova kvalitativna razlika korisnih radova koji se kao privatni radovi samostalnih proizvođača vrše nezavisno jedni od drugih u mnogočlan sistem, u društvenu podelu rada. Uostalom, kaputu je svejedno nosi li ga krojač ili krojačeva mušterija. U oba slučaja on deluje kao upotrebna vrednost. Isto se tako ni sam odnos između kaputa i rada koji ga proizvodi ne menja time što krojenje postaje posebna profesija, samostalan čin društvene podelu rada. Gde ga je na to nagonila potreba za odevanjem, krojačio je čovek hiljade godina pre nego što je od čoveka postao krojač. Ali se do postojanja kaputa, platna, svakog elementa materijalnog bogatstva koga nema u prirodi, uvek moralo da dolazi putem posebne, svrsishodne proizvodne delatnosti koja naročite prirodne materije prilagođava naročitim ljudskim potrebama. Otuda je rad kao tvorac upotrebni vrednosti, kao koristan rad, uslov za opstanak ljudi, uslov nezavisan od svih društvenih oblika, večita prirodna nužnost da se između čoveka i prirode omogući razmena materije, i prema tome i život ljudski.

Upotrebne vrednosti kao kaput, platno, itd., ukratko - robna tela jesu spojevi dvaju elemenata: prirodne materije i rada. Oduzmemo li ukupni zbir svih različnih korisnih radova koji se nalaze u kaputu, platnu, itd., preostaje nam uvek neka materijalna podloga, materijalni talog koji postoji od same prirode, bez čovekova sudelovanja. U svojoj proizvodnji čovek može da postupa jedino kao i sama priroda, tj. može samo da menja oblike materije. I ne samo to. U samom tom radu oko uobličavanja, čoveka stalno pomažu prirodne sile. Dakle, rad nije jedini izvor upotrebni vrednosti koje proizvodi, materijalnog bogatstva. Kako William Petty veli, rad je njegov otac, a zemlja mu je mati.

Pređimo sad s robe kao upotrebni predmeta na robnu vrednost. Bili smo uzeli da kaput ima vrednost dva puta veću od platna. Al' ovo je samo kvantitativna razlika, koja nas u ovaj mah još ne zanima. Stoga podsećamo na to da ako je vrednost kaputa dvaput veća od vrednosti 10 aršina platna, 20 aršina platna imaju vrednost iste veličine kao i 1 kaput. Kao vrednosti, kaput i platno su stvari iste supstancije, objektivni izrazi jednorodnog rada. Ali krojenje i tkanje kvalitativno su različni radovi. No ima društvenih stanja gde isti čovek naizmenice kroji i tka, gde su zbog toga oba ova različna načina rada samo menjanje rada iste individue, upravo kao što kaput koji naš krojač danas pravi i pantalone koje će sutra napraviti, imaju kao pretpostavku samo varijacije istog individualnog rada. Dalje je očigledno da se u našem kapitalističkom društvu, vazda prema menjanju pravca tražnje rada, izvesna data količina ljudskog rada doprinosi naizmenice u obliku krojenja i u obliku tkanja. Ovo menjanje oblika rada ne može da ide bez trenja, ali mora da ide. Izuzmemo li određenost proizvodne delatnosti, odnosno koristan karakter rada, ostaje nam ona onda kao utrošak ljudske radne snage. Iako su kvalitativno različne proizvodne delatnosti, i krojenje i tkanje jesu proizvodno trošenje ljudskog mozga, mišića, nerava, ruke, itd., a u ovom smislu oba su ljudski rad. Oni su samo dva različna oblika da se utroši ljudska radna snaga. U svakom slučaju, sama ljudska radna snaga mora da bude više ili manje razvijena da bi se trošila u ovom ili onom obliku. No vrednost robe predstavlja jednostavno ljudski rad, utrošak ljudskog rada uopšte. Pa kao god što u

buržoaskom društvu neki general ili bankar igra veliku, a čovek kao čovek, naprotiv, samo vrlo bednu ulogu, tako je isto ovde i s ljudskim radom. On je utrošak proste radne snage koju u svom organizmu prosečno ima svaki običan čovek bez njenog naročitog razvijanja. Istina, karakter samog *prosečnog prostog rada* menja se prema različnim zemljama i kulturnim epohama, ali je u određenom postojećem društvu dat.

Komplikovaniji rad važi samo kao *potenciran* ili bolje reći *multiplikovan* prost rad, tako da je manja količina komplikovanog rada jednaka većoj količini prostog. Iskustvo pokazuje da se ovo reduciranje, ovo svođenje stalno vrši. Može neka roba biti proizvod i najkomplikovanijeg rada, njena *vrednost* izjednačuje nju s proizvodom prostog rada, te zbog toga i sama predstavlja samo određenu količinu prostog rada. Različne srazmere u kojima su različne vrste rada svedene na prost rad kao na svoju jedinicu mere, utvrđuju se društvenim procesom iza leđa proizvođača, te otuda izgleda kao da su im date tradicijom. Uprošćenja radi svaka vrsta radne snage važiće nam u daljem izlaganju neposredno kao prosta radna snaga, čime ćemo samo uštedeti trud oko svođenja.

Dakle, kao što je u vrednostima kaputu i platnu apstrahovana razlika između njihovih upotrebni vrednosti, tako je i u radovima koji se u tim vrednostima pokazuju apstrahovana razlika između njihovih korisnih oblika, krojenja i tkanja. Kao što su upotrebne vrednosti kaput i platno spojevi celishodnih proizvodnih delatnosti sa tkaninom i pređom, a vrednosti kaput i platno naprotiv samo grušavine jednorodnog rada, tako isto i radovi sadržani u ovim vrednostima ne važe zbog svog proizvodnog ponašanja prema tkanini ili pređi, već samo kao utrošak ljudske radne snage. Krojenje i tkanje elementi su stvaranja upotrebni vrednosti kaputa i platna baš zato što su različite kakvoće; a supstancija vrednosti kaputa i vrednosti platna jesu samo ukoliko oba imaju, kad izuzmemo posebne im kvalitete, jednak kvalitet, kvalitet ljudskog rada.

Ali kaput i platno nisu samo vrednosti uopšte, već vrednosti određene veličine, a kako smo mi uzeli, kaput ima vrednost dvaput veću od 10 aršina platna. Otkud ova razlika u veličini njihovih vrednosti? Otuda što 10 aršina platna sadrže upola manje rada nego kaput, tako da se na proizvođenje ovoga radna snaga mora trošiti dvaput duže vreme nego na proizvodnju onoga.

Dok, prema tome, u pogledu upotrebne vrednosti rad sadržan u robi važi samo kvalitativno, u pogledu veličine vrednosti važi samo kvantitativno, pošto je već sveden na ljudski rad bez daljeg kvaliteta. Tamo se o radu pita: kako i šta?, ovde: koliko? kakvo je njegovo vremensko trajanje? Pošto veličina vrednosti neke robe predstavlja samo količinu rada koja se u njoj sadrži, to robe u izvesnoj srazmeri uvek moraju biti vrednosti jednake veličine.

Ostane li nepromenjena proizvodna snaga svih korisni radova, zahtevanih, recimo, za proizvodnju jednog kaputa, onda veličina vrednosti kaputa raste s količinom samih kaputa. Ako 1 kaput predstavlja x radnih dana, onda 2 kaputa predstavljaju 2x radnih dana itd. Ali, uzmimo da se rad potreban za proizvodnju kaputa udvostruči ili smanji za polovinu. U prvom slučaju imaće 1 kaput vrednosti koliko su ranije imala 2, a u drugom slučaju imaće 2 kaputa samo toliku vrednost koliko je ranije imao 1, iako u oba slučaja

kaput čini istu uslugu, a koristan rad sadržan u njemu ostaje jednake valjanosti kao i ranije. Ali promenila se količina rada utrošenog u njegovo prozivođenje.

Veća količina upotrebne vrednosti sačinjava sama po sebi i veće materijalno bogatstvo, dva kaputa veće no jedan. S dva kaputa mogu se odenuti dva čoveka, jednim samo jedan, itd. Ipak može rastućoj masi materijalnog bogatstva da odgovara istovremen pad veličine njegove vrednosti. Ovo suprotno kretanje potiče iz dvorodnog karaktera rada. Razume se, proizvodna snaga uvek je proizvodna snaga korisnoga, konkretnog rada i stvarno određuje samo stepen dejstva celishodne proizvodne delatnosti u datom periodu vremena. Otuda će koristan rad postati bogatiji ili siromašniji izvor proizvoda u upravnoj srazmeri prema penjanju ili padanju proizvodne snage. Nasuprot ovome, promena u proizvodnoj snazi nikako ne pogađa rad koji je kao takav predstavljen u vrednosti. Pošto proizvodna snaga pripada konkretnom korisnom obliku rada, prirodno je da se ona više ne može ticati rada čim izuzmemo njegov konkretni koristan oblik. Zbog toga isti rad, u istom periodu vremena, uvek ima za rezultat istu veličinu vrednosti, pa ma kako se proizvodna snaga menjala. Ali on u istom periodu vremena daje različite količine upotrebni vrednosti, veće ako proizvodna snaga poraste, manje ako padne. Ista promena u proizvodnoj snazi koja povećava plodnost rada, a time i masu upotrebni vrednosti koje rad daje, smanjuje, dakle, veličinu vrednosti ove povećane celokupne mase ako skрати zbir radnog vremena potrebnog za njeno prozivođenje. Isto tako i obratno.

Svaki je rad, s jedne strane, utrošak ljudske radne snage u fiziološkom smislu, a u tome svojstvu jednakog ljudskog ili apstraktnog ljudskog rada stvara robnu vrednost. S druge strane, svaki je rad utrošak ljudske radne snage u nekom naročitom celishodnom obliku, a u ovome svojstvu konkretnog korisnog rada proizvodi upotrebne vrednosti.

Karl Marks, "Kapital", prvi tom

Opšta formula

[Pretvaranje novca u kapital]

Robni promet je polazna tačka kapitala. Proizvodnja roba, njihov promet i onaj razvijeniji oblik njihovog prometa koji se zove trgovina sačinjavaju istorijsku osnovicu iz koje on izrasta. Svetska trgovina i svetsko tržište otvaraju u 16 stoleću modernu istoriju kapitala.

Izuzmemo li materijalnu sadržinu robnog prometa, tj. razmenu različnih upotrebni vrednosti, i pogledamo li jedino ekonomske oblike koje taj proces rađa, naći ćemo da je novac njegov poslednji proizvod. Ovaj poslednji proizvod robnog prometa prvi je oblik u kome se javlja kapital.

U istorijskom pogledu kapital stupa naspram zemljišne svojine svugde u prvi mah u obliku novca, kao novčani imetak, kao trgovački i zelenaški kapital.⁽¹⁾ Ali nemamo potrebe da se osvrćemo na istroju kapitalovog postanja da bismo uvideli da je novac prvi oblik u kome se on javlja. Ista se povest svakodnevno odigrava pred našim očima. Još

uvek svaki novi kapital ispočetka stupa na pozornicu, tj. na tržište, bilo robno, radno, ili novčano, kao novac koji putem određenih procesa treba da se pretvori u kapital.

Novac kao novac i novac kao kapital razlikuju se isprva samo različitim oblikom svog prometa.

Neposredni oblik robnog prometa jeste R-N-R, pretvaranje robe u novac i ponovno pretvaranje novca u robu, prodavanje radi kupovanja. Ali pored ovog oblika nalazimo i drugi, specifično različit oblik N-R-N, pretvaranje novca u robu i ponovno pretvaranje robe u novac, kupovanje radi prodavanja. Novac, koji u svom kretanju opisuje ovaj poslednji krug, pretvara se u kapital, postaje kapital, pa je već i po svojoj odredbi kapital.

Pogledajmo izblize promet N-R-N. Kao i prost robni promet prolazi on kroz dve suprotne faze. U prvoj fazi, N-R, kupovini, pretvara se novac u robu. U drugoj fazi, R-N, prodaji, roba se vraća u oblik novca. A jedinstvo obeju faza jeste čitavo kretanje koje razmenjuje novac za robu i istu robu opet za novac, koje kupuje robu da bi je prodalo, ili, ako ostavimo postrani formalne razlike između kupovine i prodaje, koje novcem kupuje robu a robom novac.⁽²⁾ Rezultat kojim se čitav proces okončava jeste razmena novca za novac, N-N. Kad za 100 f. st. kupim 2. 000 funti pamuka, pa ove 2. 000 funti pamuka preprodam za 110 f. st., onda sam na kraju krajeva razmenio 100 f. st. za 110 f. st., razmenio sam novac za novac.

Međutim sad je dosta očevidno da bi prometni proces N-R-N bio bez smisla i sadržaja ako bi se ovim zaobilaznim putem imale razmeniti dve jednake novčane vrednosti, dakle napr. 100 f. st. za 100 f. st. Nesravnjivo bi prostiji i pouzdaniji ostao metod zgrtača blaga, koji svojih 100 f. st. zadržava kod sebe umesto da ih izlaže opasnostima prometa. S druge strane, bilo da trgovac preproda za 110 f. st. pamuk koji je kupio za 100 f. st., bilo da ga se mora otarasiti za 100 f. st., pa čak i za 50 f. st., pod svima okolnostima njegov je novac opisao naročito i originalno kretanje, sasvim drukčije vrste negoli u prostom robnom prometu, napr. u ruci seljaka koji proda žito i s dobijenim novcem kupi odelo. Važno je dakle da se prvo okarakterišu razlike u obliku kružnih tokova N-R-N i R-N-R. To će ujedno otkriti i suštinsku razliku koja se krije iza tih formalnih razlika.

Pogledajmo najpre, što je zajedničko tim dvoma oblicima.

Oba kružna toka rastavljaju se na iste dve suprotne faze, na R-N, prodaju, i na N-R, kupovinu. I u jednoj i u drugoj fazi stoje jedan prema drugom ista dva stvarna elementa, roba i novac, kao i dva lica pod istim ekonomskim maskama, prodavac i kupac. Oba kružna toka jedinstvo su istih suprotnih faza, i oba se puta ovo jedinstvo postizava istupanjem trojice ugovorača, od kojih jedan samo prodaje, drugi samo kupuje, a treći naizmenice kupuje i prodaje.

Ali ono što već od početka razdvaja ova dva kružna toka, R-N-R i N-R-N, jeste obrnuti redosled suprotnih faza prometa. Prost robni promet počinje prodajom a završava se kupovinom, promet novca kao kapitala počinje kupovinom a završava se prodajom.

Tamo je roba, ovde je novac polazna i završna tačka kretanja. Izvršenju čitavog procesa služi kao posrednik u prvom obliku novac, u drugom obrnuto roba.

U prometu R-N-R novac se na kraju pretvara u robu koja služi kao upotrebna vrednost. Novac je dakle konačno izdat. U obratnom obliku, N-R-N, kupac naprotiv izdaje novac da bi kao prodavac primio novac. Kupujući robu on baca novac u promet da bi ga odande ponovo izvukao prodajući istu robu. On pušta novac iz ruke samo sa zadnjom namerom da ga se ponovo dočepa. Zato je njegov novac samo predujmljen.⁽³⁾

U obliku R-N-R isti komad novca premešta se dva puta. Prodavac ga dobija od kupca, a posle njime isplaćuje drugog prodavca. Čitav proces koji počinje primanjem novca za robu završava se izdavanjem novca za robu. U obliku N-R-N slučaj je obrnut. Ono što se ovde dvaput premešta nije isti komad novca, već ista roba. Kupac je dobija iz ruke prodavca i predaje u ruke nekom drugom kupcu. Kao što u prostom robnom prometu dvokratno premeštanje istog komada novca postiže njegovo definitivno prelaženje iz jedne ruke u drugu, tako ovde dvokratno premeštanje iste robe izaziva vraćanje novca na njegovu prvu polaznu tačku.

Vraćanje novca na njegovu polaznu tačku ne zavisi od toga da li se roba prodaje skuplje no što je bila kupljena. Ova okolnost utiče samo na veličinu novčane sume koja se vraća. Sam, fenomen vraćanja zbiva se čim se opiše. U ovome je dakle čulno primetna razlika između novca kao kapitala i njegovog prometa kao prostog novca.

Kružni tok R-N-R potpuno je završen čim prodaja neke robe donese novac koji će kupovina neke druge robe opet odneti. Samo se obnavljanjem, ili ponavljanjem čitavog procesa može desiti da se novac ipak vrati na svoju polaznu tačku. Kad prodam kvarter žita za 3 f. st. i s te 3 f. st. kupim odelo, za mene su te 3 f. st. definitivno izdate. S njima nemam više nikakva posla. One pripadaju prodavcu odela. Prodaj li sad još jedan kvarter žita, onda mi se novac vraća, ali ne usled prve transakcije, već samo zato što sam je ponovio. On se ponovo udaljava od mene čim drugu transakciju izvedem do kraja i ponovo kupim. Dakle u prometu R-N-R izdavanje novca nema nikakva posla s njegovim vraćanjem. Naprotiv, u N-R-N vraćanje novca uslovljeno je samim načinom na koji je izdat. Ne bude li vraćanja znači ili da operacija nije pošla za rukom ili da je proces prekinut i još nije završen, jer mu nedostaje druga faza, prodaja, koja kupovinu dopunjuje i završava.

Kružni tok R-N-R polazi od krajnje tačke neke robe, a završava se krajnjom tačkom neke druge robe, koja ispada iz prometa i upada u potrošnju. Otuda je njegov krajnji cilj potrošnja, zadovoljavanje potreba, jednom reči upotrebna vrednost. Naprotiv, kružni tok N-R-N polazi od novca kao krajnje tačke i na kraju se vraća na istu krajnju tačku. Otuda je sama prometna vrednost ona pobuda koja ga pokreće i cilj koji ga određuje.

U prostom robnom prometu imaju obe krajnje tačke isti ekonomski oblik. I jedna i druga jesu roba. Uz to su još i robe jednake veličine vrednosti. Ali su one kvalitativno različite upotrebne vrednosti, napr. žito i odelo. Sadržinu kretanja sačinjava ovde razmena proizvoda, razmena različitih materija u kojima je otelovljen društveni rad. Drugojače je

u prometu N-R-N. On se na prvi pogled čini bez smisla jer je tautologičan. Obe krajnje tačke imaju isti ekonomski oblik. Obe su novac, dakle ne kvalitativno različne upotrebne vrednosti, jer je novac upravo preobraženi lik roba, lik u kome su njihove posebne upotrebne vrednosti iščezle. Razmeniti prvo 100 f. st. za pamuk, a onda opet taj pamuk za 100 f. st., dakle obilaznim putem novac za novac, isto za isto, izgleda da je radnja i besciljna i apsurdna.⁽⁴⁾ Novčana suma se može od novčane sume razlikovati uopšte samo veličinom. Otuda proces N-R-N ne crpe svoj sadržaj iz neke kvalitativne različnosti svojih krajnjih tačaka, jer obe su novac, već iz njihove kvantitativne različnosti. Na kraju se iz prometa izvlači više novca no što je u početku u nj bilo ubačeno. Pamuk kupljen za 100 f. st. proda se opet napr. za 100 + 10 f. st., ili 110 f. st. Zbog toga je potpuni oblik ovog procesa N-R-N', gde je $N' = N + dN$, tj jednak prvobitno predujmljenoj novčanoj sumi više izvestan priraštaj. Ovaj priraštaj, ili višak preko prvobitne vrednosti nazivam - višak vrednosti (surplus value). Otuda se prvobitno predujmljena vrednost u prometu ne samo održava nego i menja svoju veličinu, dodaje sebi višak vrednosti, drugim rečima oplođuje se. A ovo kretanje pretvara nju u kapital.

Mogućno je, doduše, i to da u R-N-R obe krajnje tačke R i R, napr. žito i odelo, budu kvantitativno različne veličine vrednosti. Može seljak da proda žito iznad vrednosti ili da kupi odelo ispod vrednosti. Može ga i prodavac odela sa svoje strane prevariti. Ali za sam ovaj oblik prometa ovakva razlika u vrednosti čisto je slučajna. On ne gubi svaku razumnost i smisao kao proces N-R-N, ako su obe krajnje tačke, napr. žito i odelo, ekvivalenti. Naprotiv, kod njega je ova ekvivalentnost uslov za normalan tok.

Ponavljjanje ili obnavljanje prodaje radi kupovine nalazi, kao i sam ovaj proces, svoju granicu i završetak u konačnom rezultatu koji leži izvan prometnog procesa, u potrošnji, u zadovoljavanju određenih potreba. Naprotiv je u kupovanju radi prodavanja početak isti kao i završetak, tj. novac, prometna vrednost, a već ovo čini da je kretanje beskonačno. Svakako, iz N je postalo $N + dN$, iz 100 f. st. 100 + 10. Ali, posmatramo li ih čisto kvalitativno, 110 f. st. isto su što i 100 f. st., naime novac. A kvantitativno posmatrano, 110 f. st. jesu ograničena suma vrednosti kao i 100 f. st. Kad bi se ovih 110 f. st. izdalo kao novac, one bi ispale iz svoje uloge, ne bi više bile kapital. Povuku li se iz prometa, okamenice se u blago i neće im prirasti ni jedna para, ma ležale do sudnjeg dana. Prema tome, kad se već radi o oplođavanju vrednosti, onda ista potreba oplođavanja postoji i za 110 f. st. kao što je postojala za onih 100 f. st., pošto su obe sume samo ograničeni izrazi prometne vrednosti, dakle obe imaju isti poziv da se kvantitativnim uvećanjem približe apstraktnom bogatstvu. Doduše, prvobitno predujmljena vrednost od 100 f. st. za momenat se razlikuje od 10 f. st. viška vrednosti koji joj je prirastao u prometu, ali se ova razlika odmah opet rasplinjuje. Na završetku procesa ne izlazi na jednoj strani originalna vrednost od 100 f. st., a na drugoj višak vrednosti od 10 f. st., nego jedna vrednost od 110 f. st., koja se nalazi potpuno u onom istom obliku koji i treba da ima da bi otpočela proces oplođavanja kao i prvobitnih 100 f. st. Na kraju kretanja novac se opet javlja kao njegov početak.⁽⁵⁾ Zbog toga završetak svakog pojedinačnog kružnog toka u kome se izvršuje kupovanje radi prodavanja, sam sobom čini početak za nov kružni tok. Prost robni promet - prodavanje radi kupovanja - služi kao sredstvo za konačni cilj koji se nalazi van prometa, za prisvajanje upotrebni vrednosti, za zadovoljavanje potreba. Nasuprot tome, promet novca kao kapitala cilj je samom sebi, jer se oplođavanje

vrednosti zbiva jedino u okviru ovog stalno obnavljanog kretanja. Otuda kapitalovom kretanju nema granica.⁽⁶⁾

Kao svestan nosilac ovog kretanja vlasnik novca postaje kapitalista. Njegova je ličnost ili bolje reći njegov je džep polazna i povratna tačka novca. Objektivni sadržaj onoga prometa - oplođavanje vrednosti - njegova je subjektivna svrha, i kao kapitalista, tj. kao personifikovan, voljom i svešću obdaren kapital, funkcionira on samo ukoliko je sve veće prisvajanje apstraktnog bogatstva jedina pobuda njegovih operacija. Upotrebnu vrednost dakle ne treba nikad uzimati kao neposrednu svrhu kapitaliste.⁽⁷⁾ Isto tako ni pojedinačnu dobit već samo neumorno kretanje dobijanja.⁽⁸⁾ Ovaj nagon za apsolutnim bogaćenjem, ovaj strastan lov na vrednost⁽⁹⁾ zajednički je u kapitaliste i u zgrtača blaga, ali dok je zgrtač blaga samo lud kapitalista, dotle je kapitalista racionalan zgrtač blaga. Neumorno oplođavanje vrednosti, koje zgrtač blaga teži da postigne paštenjem da novac izbavi iz prometa,⁽¹⁰⁾ pametniji kapitalista postizava time što ga vazda nanovo prepušta prometu.⁽¹¹⁾

Samostalni oblici, tj. novčani oblici, koje vrednost roba uzima u prostom prometu, služe samo razmeni roba i gube se u konačnom rezultatu kretanja. Nasuprot tome, u prometu N-R-N, i jedno i drugo, i roba i novac funkcioniraju samo kao različiti načini egzistencije same vrednosti, budući da je novac njen opšti, a roba njen posebni, takoreći samo prurušeni način egzistencije.⁽¹²⁾ Ona stalno prelazi iz jednog oblika u drugi ne gubeći se u tom kretanju, te se tako pretvara u automatičan subjekt. Ako fiksiramo posebne pojavne oblike koje vrednost naizmjenično uzima u kružnom toku svog života oplođujući se, dobićemo ova objašnjenja: kapital je novac, kapital je roba.⁽¹³⁾ Ustvari pak vrednost ovde postaje subjektom procesa u kome stalno menjajući oblike novca i robe ona menja i samu svoju veličinu, te se kao višak vrednosti odvaja od same sebe kao prvobitne vrednosti, oplođuje samu sebe. Jer kretanje u kojem ona dodaje sebi višak vrednosti njeno je sopstveno kretanje, njeno sopstveno oplođavanje, dakle samooplođavanje. Ona je dobila tajno svojstvo da rađa vrednost, jer jeste vrednost. Ona rađa žive maldunce, ili bar nosi zlatna jaja.

Kao ekspanzivnom subjektu koji nosi čitav proces, u kome čas uzima a čas skida sa sebe novčani i robni oblik održavajući se i šireći se u tom menjanju, vrednosti je pre svega potreban samostalan oblik kojim će se utvrđivati njena indentičnost sa samom njom. Ovaj oblik ima ona samo u novcu. Zbog toga ovoj i čini polaznu i završnu tačku svakog procesa oplođavanja vrednosti. Vrednost je iznosila 100 f. st., sad iznosi 110 f. st. itd. Ali sam novac važi ovde samo kao jedan oblik vrednosti od dva koliko ih ona ima. Ne bude li uzeo oblik robe, novac neće postati kapital. Dakle, novac ovde ne istupa polemički prema robi kao kod zgrtanja blaga. Kapitalista zna da su sve robe, ma koliko dronjave izgledale ili ma kako loše mirisale, po veroispovesti i u istini novac, iznutra obrezani Jevreji, a uz to još i čudotvorna sredstva da se od novaca pravi više novaca.

Dok u prostom prometu vrednost roba dobija naspram njihove upotrebne vrednosti u najboljem slučaju samostalni oblik novca, ovde se ona najedanput pretstavlja kao supstancija koja ima svoj sopstveni životni proces, koja se sama kreće, za koju su i novac

i roba samo goli oblici. Ali to nije sve. Umesto da predstavlja odnose među robama, stupa ona sada takoreći u privatne odnose sa samom sobom.

Vrednost postaje dakle dejstvujuća vrednost, dejstvujući novac, a kao takva kapital. Ona dolazi iz prometa, ide ponovo u promet, održava se i umnožava se u njemu, vraća se iz njega uvećana i započinje vazda iznova isti kružni tok.⁽¹⁴⁾ N-N', izgleda da je oblik svojstven samo jednoj vrsti kapitala, trgovačkom kapitalu. Ali je i industrijski kapital novac koji se pretvara u robu, a prodajom robe ponovo pretvara u više novaca. Činovi koji se mogu dogoditi između kupovine i prodaje, izvan oblasti prometa, ni u čemu ne menjaju oblik ovog kretanja. Najzad u kamatonosnom kapitalu promet N-R-N' predstavlja se skraćeno, u svom krajnjem rezultatu, bez posredništva, takoreći lapidarnim stilom, kao N-N', novac jednak s više novca, vrednost veća od same sebe.

Prema tome je N-R-N' stvarno opšta formula kapitala kakav se neposredno pokazuje u oblasti prometa.

Beleške:

1) Dve francuske poslovice: "Nulle terre sans seigneur" [Nema zemlje bez gospodara] i "L'argent n'a pas de maitre" [Novac nema gospodara] jasno izražavaju suprotnost između vlasti veleposeda, koja počiva na ličnim odnosima zavisnosti i gospodstva, i bezlične vladavine novca.

2) "Novcem se kupuje roba, robom novac." (Mercier de la Riviere: "L'Ordre naturel et essentiel des societes politiques", str. 543.)

3) "Kad se neka stvar kupi radi preprodaje, onda se na to upotrebljena suma naziva predujmljenim novcem; a ako ona nije kupljena da bi se ponovo prodala, možemo reći da je suma izdata". (James Steuart: "Works etc.", edited by General sir James Steuart, his son. London 1805, sv I, str. 274.)

4) "Ne razmenjuje se novac za novac", dovikuje Mersije de la Rivijer merkantilistima. ("L'Ordre naturel etc.", str.486.) U jednoj knjizi koja ex professo [izričito] govori o "trgovini" i "špekulaciji" može se pročitati i ovo: "Svaka se trgovina sastoji u razmenjivanju stvari raznih vrsta; a dobit (za trgovca?) potiče baš iz te različitosti. Razmeniti funtu hleba za funtu hleba... bilo bi bez ikakve dobiti...otuda prednost trgovine prema kocki, koja je samo razmena novca za novac". (Th. Corbet: "An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained". London 1841, str. 5.) Ma da Korbet ne vidi da je N-N, razmenjivanje novca za novac, karakterističan oblik prometa ne samo trgovinskog već i svakoga kapitala, on bar priznaje da jedna vrsta trgovine, špekulacija, ima ovaj oblik jednak s kockom; ali onda dolazi Mekelek i nalazi da je kupovanje radi prodavanja špekulisanje, te da prema tome otpada razlika između trgovine i špekulacije". (MacCulloch: "A Dictionary practical etc. of Commerce". London 1847, str. 1009.) Nesravnjivo naivnije veli Pinto, Pindar amsterdamske berze: "Trgovina je kocka (ovu rečenici zajmio iz Lokea), a iz prosjaka se ne može izvući dobitak. Kad bi neko kroz duže vreme dobijao u svemu i od svakog, morao bi im dobrovoljno vratiti najveći deo dobitka ako bi hteo da igra ponovo". (Pinto: "Traite de la Circulation et du Credit". Amsterdam 1771, str. 231.)

5) "Kapital se deli... na prvobitni kapital i na dobit, priraštaj kapitalov... ma da se u praksi ova dobit odmah dodaje kapitalu i zajedno s njim stavlja u pokret". (F. Engels: "Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie" u "Deutsch-französische Jahrbücher", herausgegeben von Arnold Ruge und Karl Marx, Paris 1844, str. 99.)

6) Aristotel suprotstavlja ekonomiku hrematistici. On polazi od ekonomike. Ukoliko je veština privređivanja, ekonomika se ograničava na nabavljanje dobara potrebnih za život i korisnih za kuću ili

državu. "Pravo bogatstvo sastoji se iz ovakvih upotrebnih vrednosti: jer količina takve vrste poseda, dovoljna za dobar život, nije bez granica. Ali ima i druga vrsta veštine privređavanja koja se ponajviše, i s pravom, zove hrematistika, po kojoj izgleda da bogatstvu i posedu nema granica. Trgovina robom ne spada od prirode u hrematistiku, jer se ovde razmena odnosi samo na ono što je samim njima (kupcu i prodavcu) potrebno". Zbog toga je, razlaže on dalje, prvobitni oblik trgovine i bila trampa, ali je njenim rasprostriranjem nužno postao novac. Kad je novac bio iznađen, morala se trampa nužno razviti u trgovinu robom, a ova se, u protivrečnosti prema svojim prvobitnim tendencijama, razvila u hrematistiku, u veštinu praviti novac. Hrematistika se od ekonomike razlikuje u tome "što je za nju promet izvor bogatstva. A oko novca izgleda da se okreće zato što je novac početak i kraj ovakve vrste razmene. Stoga je i bogatstvo, za kojim hrematistika teži, neograničeno. Naime, kaogod što je svaka veština koja u svom cilju ne vidi sredstvo već krajnju svrhu neograničena u svojem stremljenju, jer gleda da mu se sve više približi, dok veštine koje samo traže sredstva radi cilja nisu neograničene, jer im sama svrha postavlja granice, tako nema brane ni cilju hrematistike koji ide za apsolutnim bogaćenjem. Dok hrematistika nema granica, ekonomika je ima... ova teži za nečim što se razlikuje od samog novca, ona za njegovim umnožavanjem... Brkanje ova dva oblika koji zahvataju jedan u drugi daje nekima povoda da kao krajnji cilj ekonomike smatraju beskonačno održavanje i umnožavanje novca". (Aristotel: "De Republica". Izd. Bekker, knj. I, gl. 8 i 9 i dalje.)

7) "Robe (ovde u smislu upotrebnih vrednosti) nisu krajnja svrha kapitaliste koji pravi poslove... Njemu je novac krajnja svrha". (Th. Chalmers: "On Political Economy etc.", 2 izd., London 1832, str. [165] 166.)

8) "Doduše, nije da trgovac ne ceni ni u šta već stečeni dobitak, ali mu je pogled ipak vazda upravljen u budućnost". (A. Genovesi: "Lezioni di Economia Civile" (1765). Kustodijevo izdanje talijanskih ekonomista, Parte Moderna, sv. VIII, str. 139.)

9) "Kapitalistu će uvek voditi neutoljiva strast za dobitkom, auri sacra fames [nezasita glad za zlatom]". (MacCulloch: "The Principles of Political Economy". London 1830, str. 179.) Naravno da ovo saznanje ne smeta istom Mekeleku i njegovoj kompaniji da u teorijskim nedoumicama, napr. kad raspravljaju o preteranoj proizvodnji, tog istog kapitalistu pretvore u dobra građanina kome je jedino stalo do upotrebne vrednosti i koji čak ume planuti kurjačkom gladi za čizmama, šeširima, jajima, katunima i drugim najfamiliarnijim vrstama upotrebne vrednosti. ¹⁶"Kapitalistu će uvek voditi neutoljiva strast za dobitkom, auri sacra fames [nezasita glad za zlatom]". (MacCulloch: "The Principles of Political Economy". London 1830, str. 179.) Naravno da ovo saznanje ne smeta istom Mekeleku i njegovoj kompaniji da u teorijskim nedoumicama, napr. kad raspravljaju o preteranoj proizvodnji, tog istog kapitalistu pretvore u dobra građanina kome je jedino stalo do upotrebne vrednosti i koji čak ume planuti kurjačkom gladi za čizmama, šeširima, jajima, katunima i drugim najfamiliarnijim vrstama upotrebne vrednosti.

10) Spasavati jedan je od karakterističnih grčkih izraza za obrazovanje blaga. Isto i englesko "to save" znači i spasavati i štedeti.

11) "Ta beskrajnost koju stvari ne postižu u kretanju napred, one postižu u kruženju". (Galliani: "Della Moneta", str. 156.)

12) "Ne sačinjava materija kapital, nego vrednost te materije". (J. B. Say: "Traite d'Economie Politique". 3 izd., Paris 1817, sv. II, str. 429.)

13) "Novac u opticaju (cerreny!) , upotrebljen za proizvodne svrhe jeste kapital". (MacLeod: "The Theory and Practice of Economy". London 1821, str. 74.)

14) "Kapital... vrednost koja se neprekidno umnožava". (Sismondi: "Nouveaux Principes de l'Economie Politique" [Paris 1819], sv. I, str. [88] 89.)

Karl Marks, "Kapital", prvi tom

1. Dvojako poreklo manufakture

Kooperacija koja počiva na podeli rada dobija klasičan oblik u manufakturi. Kao karakterističan oblik kapitalističkog procesa proizvodnje, ona preovlađuje za vreme pravog manufakturnog perioda, koji traje otprilike od sredine 16. do poslednje trećine 18. veka. Manufaktura nastaje na dva načina:

1. Radnici raznovrsnih, samostalnih zanata, kroz čije ruke neki proizvod mora da prođe dok potpuno ne bude zreo, bivaju okupljeni u jednoj radionici, pod komandom istog kapitaliste. Na primer, kočije su bile zajednički proizvod kolara, sedlara, krojača, bravara, remenara, strugara, širitara, staklara, farbara, lakirera, pozlatara, itd. U manufakturi kočija sve ove različite zanatlije ujedinjene su u jednoj radionici gde jednovremeno rade dodajući jedan drugom svoj proizvod. Istina, kočije se ne mogu pozlatiti pre nego što budu napravljene. Ali ako se u isto vreme pravi mnogo kočija, onda se neke mogu stalno pozlaćivati, dok druge prolaze kroz koju raniju fazu procesa proizvodnje. Dok se ovako radi, stojimo još na tlu proste kooperacije, koja radi sa onakvim ljudskim i stvarnim materijalom kakav je zatekla. Ali ubrzo nastupa bitna promena. Krojač, bravar, remenar itd., koji su zaposleni samo u izradi kočija postepeno gube naviku a s tim i sposobnost da svoj stari zanat rade u punom njegovom obimu. S druge strane, njihova delatnost, postavši jednostrana, dobija sad oblik najcelishodniji za suženi delokrug. Manufaktura kočija pojavila se isprva kao kombinacija samostalnih zanata. Postepeno ona se pretvorila u podelu proizvodnje kočija na njene razne posebne operacije; svaka od ovih kristališe se u isključivu funkciju jednog radnika, a celinu svih operacija izvršuju ti delimični radnici udruženi. Isto tako je i manufaktura sukna i čitav niz drugih manufaktura postao spajanjem raznih zanata pod komandom istog kapitala. ⁽¹⁾

2. Ali manufaktura postaje i obrnutim putem. Jedan isti kapital zaposli jednovremeno u istoj radionici mnogo zanatlija koji rade isti ili jednorodan posao, npr. prave hartiju, slova ili igle. To je kooperacija u najprostijem obliku. Svaki od ovih zanatlija (možda s jednim ili dva pomoćnika) izrađuje čitavu robu vršeći po redu razne operacije koje njena izrada zahteva. On i dalje radi na svoj stari zanatlijski način. No uskoro spoljašnje okolnosti stvaraju povod da se koncentrisanost radnika u istom prostoru i jednovremenost njihovih radova drukčije iskoristi. Zatreba, npr., da se u određenom roku izliferuje veća količina gotove robe. Stoga se rad podeli. Umesto da se ostavi da isti zanatlija vrši razne operacije jednu za drugom, one se razdvoje, izoluju, rasporede u prostoru jedna pored druge i svaka se poveri drugom zanatliji, tako da svi kooperanti zajedno jednovremeno vrše sve operacije. Ova slučajna podela rada ponovi se, pokaže svoje osobene prednosti i postepeno dobije čvrstinu sistemske podele rada. Od individualnog proizvoda samostalnog zanatlije, koji radi razne poslove, roba se pretvara u društveni proizvod jednog skupa zanatlija, od kojih svaki vrši samo jednu istu delimičnu operaciju. Iste operacije koje su se kod nemačkog esnafskog proizvođača hartije slivale jedna u drugu kroz uzastopne delimične operacije, postaju u holandskoj manufakturi hartije samostalne kao delimične operacije mnogih radnika koji ih vrše uporedo u kooperaciji. Esnafski iglar iz Nirnberga osnovni je element engleske manufakture igala. Ali dok je onaj jedan iglar ređao možda 20 operacija jednu za drugom, ovde 20 iglara jedan pored drugog uskoro

vrše svaki samo po jednu od 20 operacija, a i ove se, pod uticajem iskustva, još mnogo više cepaju, podvajaju i postaju samostalne kao isključive funkcije pojedinačnih radnika.

Dakle, način postanka manufakture, njeno izrastanje iz zanata je dvojako. S jedne strane, ona proizilazi iz kombinovanja raznovrsnih samostalnih zanata, koji gube samostalnost i postaju u tolikoj meri jednostrani da u procesu proizvodnje jedne iste robe sačinjavaju još samo delimične operacije koje se međusobno dopunjuju. S druge strane, ona proizilazi iz kooperacije zanatlija istog zanata, rastavlja isti individualni zanat na različite njegove posebne operacije, izoluje i osamostaljuje te operacije u tolikoj meri da svaka postaje isključivom funkcijom posebnog radnika. Znači, dakle, da manufaktura s jedne strane u neki proces proizvodnje uvodi podelu rada ili da je još više razvija, a s druge strane kombinuje ranije odvojene zanate. Ali ma kakva joj bila polazna tačka u ovom ili onom slučaju, njen završni lik ostaje uvek isti - ona je mehanizam proizvodnje čiji su organi ljudi.

Za pravilno razumevanje podele rada u manufakturi bitno je imati na umu sledeće momente. U prvom redu, raščlanjenje procesa proizvodnje na njegove posebne faze poklapa se ovde apsolutno sa rastavljanjem neke zanatlijske delatnosti na razne njene delimične operacije. Bila složena ili prosta, operacija ostaje zanatska i zbog toga je zavisna od snage, umešnosti, brzine i pouzdanosti kojima pojedinačni radnik rukuje svojim oruđem. Zanat ostaje osnovicom. Ova uska tehnička osnova isključuje stvarno naučnu analizu procesa proizvodnje, jer svaki delimični proces kroz koji proizvod prolazi, mora biti izvodljiv kao delimični rad zanatlije. Baš zbog toga što zanatlijska umešnost ovako ostaje osnovicom procesa proizvodnje, svaki se radnik prilagođava isključivo jednoj delimičnoj funkciji, a njegova radna snaga pretvara se u doživotni organ te delimične funkcije. Naposletku, ova podela rada je jedna posebna vrsta kooperacije, te poneke njene prednosti ne proizilaze iz tog posebnog oblika, već iz opšte prirode kooperacije.

Beleške:

1) Navodimo sledeći tekst da bi smo pružili noviji primer za ovaj način obrazovanja manufakture. Predionice i tkačnice svile u Lionu i Nimu sasvim su patrijarhalne. U njima je zaposleno mnogo žena i dece, ali bez preterana rada i bez štete za njihovo zdravlje; one ih ostavljaju u njihovim lepim dolinama Droma, Vara, Izera i Vokliza da tamo gaje svilenu bubu i odmotavaju čahureč one nikad ne postaju pravim fabričkim preduzećima. Kad se tačnije posmatra... princip podele rada pokazuje ovu posebnu odliku. Ima mnogo namotačica, prelaca svilenog konca, farbara, glačara osnove, pa i tkača; ali oni nisu sjedinjeni u istoj radnici i ne zavise od istog kapitaliste. Svi su oni samostalni. (A. Blanqui, *Cours d'Economie Industrielle.*) *Otkako je Blanqui ovo napisao, razni nezavisni radnici bili su delimično udruženi u fabrikama. {uz četvrto izdanje. - A otkako je Marks ovo pisao, odomaćio se u tim fabrikama mehanički razboj i brzo potiskuje ručni razboj. I industrija svile u Krefeldu umela bi o tome nešto ispričati - F.E.}*

Karl Marks, "Kapital", prvi tom

Tajna prvobitne akumulacije

Videli smo kako se novac pretvara u kapital, kako se pomoću kapitala pravi višak vrednosti, a iz viška vrednosti višak kapitala. Međutim, akumulacija kapitala ima za

pretpostavku višak vrednosti, višak vrednosti kapitalističku proizvodnju, a ova pak postojanje većih masa kapitala i radne snage u rukama proizvođača roba. Čitavo ovo kretanje izgleda, dakle, kao da se vrti u začaranom krugu, iz kojega možemo izići samo ako pretpostavimo jednu 'prvobitnu' akumulaciju ('previous accumulation' u A. Smith-a) koja prethodi kapitalističkoj, akumulaciju koja nije rezultat kapitalističkog načina proizvodnje, već njegova polazna tačka.

Ova prvobitna akumulacija igra u političkoj ekonomiji otprilike istu ulogu koju u teologiji igra greh prvog čoveka. Adam zagriže u jabuku i time se greh svali na ljudski rod. Poreklo greha objašnjava se pričanjem jedne anegdote iz prošlosti. Isto je tako u davno minulo doba bila na jednoj strani elita vrednih, razboritih i pre svega štedljivih ljudi, a na drugoj lenji nevaljalci, koji su proćerdali sve što su imali, pa i više od toga. Svakako, legenda o teološkom prvom grehu priča nam kako je čovek bio proklet da u znoju lica svog jede nasušni hleb; no priča o ekonomskom prvobitnom grehu otkriva nam kako to da ima ljudi za koje ova zapovest ne važi. Svejedno. Tek tako se dogodilo da su prvi nagomilali bogatstvo, a oni drugi nisu više ništa imali da proda osim rođene kože. I od tog praroditeljskog greha postoji siromaštvo velike mase, koja još i danas, uprkos svemu radu, nema šta da proda do sebe samu, i bogatstvo jedne šake ljudi, koje neprekidno raste, iako su oni davno prestali da rade. Ovakve bljutave detinjarije još prežvakuje g. Thieris, sa svečanom državničkom ozbiljnošću, pred nekad tako duhovitim Francuzima, radi odbrane *propriete*. A čim je u pitanju svojina, nameće se sveta dužnost da se stanovište dečjeg bukvara utvrdi kao jedino ispravno za staro i mlado, i sve stupnjeve razvitka. U stvarnoj istoriji osvajanje, podjarmljivanje, pljačka i ubijanje, jednom reči nasilje, igra, zna se, glavnu ulogu. U krotkoj političkoj ekonomiji oduvek je vladala idila. Pravo i "rad" bili su oduvek jedina sredstva za sticanje bogatstva, razume se uvek sa izuzetkom "ove godine". Stvarno, pak, metodi prvobitne akumulacije kapitala sve su drugo samo ne idilični.

Novac i roba nisu unapred kapital, kao što to nisu ni sredstva za proizvodnju ni životna sredstva. Oni se moraju pretvarati u kapital. Ali se samo ovo pretvaranje može izvršiti jedino pod određenim okolnostima, koje se stiču u ovom: Dve veoma različite vrste vlasnika roba moraju se sučeliti i stupiti u dodir; s jedne strane vlasnici novca, sredstava za proizvodnju i životnih sredstava, koji hoće da vrednost kojom gospodare oplode kupovinom tuđe radne snage; s druge strane slobodni radnici, prodavci sopstvene radne snage, dakle prodavci rada. Radnici slobodni u dvostrukom smislu: da sami ne spadaju neposredno u sredstva za proizvodnju, kao robovi, kmetovi, itd, niti da sredstva za proizvodnju njima pripadaju, kao što je slučaj kod samostalnog seljaka itd, nego da su oni, naprotiv, svega toga oslobođeni, lišeni. Ovom polarizacijom robnog tržišta dati su osnovni uslovi kapitalističke proizvodnje. Kapitalistički odnos ima za pretpostavku da su radnici odvojeni od svojine na uslove za ostvarenje rada. A čim kapitalistička proizvodnja stane jednom na sopstvene noge, ona ne samo što održava ovu podvojenost, već je i reprodukuje u sve većem razmeru. Proces koji stvara kapitalistički odnos ne može, dakle, biti drugo do proces odvajanja radnika od svojine na uslove njegova rada, proces koji s jedne strane pretvara društvena životna sredstva i sredstva za proizvodnju u kapital, a s druge strane neposredne proizvođače u najamne radnike. Takozvana prvobitna akumulacija nije, dakle, ništa drugo do istorijski proces odvajanja proizvođača

od sredstava za proizvodnju. On je "prvobitan" zato što sačinjava predistoriju kapitala i načina proizvodnje koji mu odgovara.

Ekonomska struktura kapitalističkog društva proizašla je iz ekonomske strukture feudalnog društva. Raspadanje ovog drugog oslobodilo je elemente ovog prvog.

Neposredni proizvođač, radnik, mogao je raspolagati svojom ličnošću tek onda kada je prestao biti vezan za zemlju i kad više nije nekom drugom bio kmet ili podložnik. Zatim, da bi mogao postati slobodan prodavac radne snage koji svoju robu nosi svugde gde ima prođe za nju, morao se osloboditi vlasti esnafa, njegovih pravila o šegrtima i kalfama i ograničenja njegovih propisa o radu. Tako se istorijsko kretanje, koje pretvara proizvođače u najamne radnike, pokazuje, s jedne strane, kao njihovo oslobađanje od činidaba i esnafske stege; za naše buržoaske istoričare samo ta strana i postoji. Ali, s druge strane, ovi novooslobođeni postaju prodavci sebe samih tek pošto im se otmu sva njihova sredstva za proizvodnju i sva jamstva za opstanak koja su im pružale stare feudalne ustanove. Istorija ove njihove eksproprijacije zapisana je u analima čovečanstva neizbirljivim potezima krvi i ognja.

Sa svoje strane, industrijski kapitalisti, ti novi vladari, morali su potisnuti ne samo esnafske zanatlije, nego i feudalne gospodare, koji su u svojim rukama držali izvore bogatstva. S te strane njihovo uzdizanje predstavlja se kao plod pobedonosne borbe protiv feudalne vlasti i njenih mrskih povlastica, kao i protiv esnafa i okova koje su ovi udarili slobodnom razvitku proizvodnje i slobodnom eksploataciji čoveka od strane čoveka. Ali su vitezovi industrije samo na taj način uspeli da potisnu vitezove mača što su iskoristili događaje za koje oni baš ništa nisu doprineli. Oni su se uzdigli isto onako niskim sredstvima kakva su bila sredstva pomoću kojih je nekada rimski oslobođenik postao gospodarem svoga patrona.

Polazna tačka razvitka koji je stvorio i najamnog radnika i kapitalistu bilo je ropstvo radnika. Napredak se sastojao u promeni oblika tog ropstva, u pretvaranju feudalne eksploatacije u kapitalističku. Da bi smo razumeli kako je on tekao, nije potrebno da zahvatimo daleko u prošlost. Mada prve početke kapitalističke proizvodnje zatičemo sporadično još u XIV i XV stoleću u nekim gradovima oko Sredozemnog mora, kapitalistička era datira tek od 16. veka. Tamo gde se ona pojavljuje već je odavno bilo izvršeno ukidanje kmetstva, a najsvetlija tačka srednjeg veka, suvereni gradovi, već se duže vreme gasila.

U istoriji prvobitne akumulacije epohalni su svi oni prevrati koji su služili kao poluga kapitalističkoj klasi u njenom formiranju; ali su pre svega to bili oni momenti kada su velike mase ljudi bile iznebuha i nasilno otkidane od svojih sredstava za život i bile bacane na tržište rada kao obespravljani proleter. Osnovicu čitavog ovog procesa čini eksproprijacija poljoprivrednog proizvođača, seljaka, od zemlje. Njena istorija je u svakoj zemlji drukčija i razne njene faze teku drukčijim redom i u različnim istorijskim epohama. Kalsičan oblik ima ona samo u Engleskoj, i zato ovu zemlju uzimamo kao primer.

Karl Marks, "Kapital", prvi tom